

Turanov Diyorbek
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti
Yurisprudensiya: biznes huquqi 2-bosqich talabasi
+998 93 353 35 38

**GIYOHVANDLIK VOSITALARI, PSIXOTROP MODDALAR VA PREKURSO RLARNI
TADQIQOT QILISHNING ZAMONAVIY IMKONIYATLARI HAMDA XALQARO
TASHKILO TLARNING O'RNI VA RO'LI**

Annotatsiya: Bugungi globallashtirilgan dunyoda giyohvand moddalar, psixotrop moddalar va ularning prekursorlari bilan bog'liq muammolar milliy chegaralardan oshib ketadigan murakkab muammolardir. Davlatlar ichki siyosat va qonunlar orqali noqonuniy savdoni va bunday moddalarni suiiste'mol qilishni cheklashga harakat qilayotgan bo'lsada, giyohvand moddalar savdosining transmilliy tabiati muvofiqlashtirilgan xalqaro harakatlarni talab qiladi. Ushbu maqola giyohvand moddalar va ular bilan bog'liq kimyoviy moddalarni tadqiq qilishning zamonaviy texnologik va ilmiy imkoniyatlarini o'rganishga va xalqaro tashkilotlarning ushbu global muammoni hal qilish uchun mamlakatlar o'rtasida hamkorlik va bilim almashishni osonlashtirishdagi rolini muhokama qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Zararli moddalar, qonunlar, xalqaro tashkilotlar, tibbiy jihatlari, statistika, ta'sirlar.

Kirish: Biz yangi ming yillikning boshida ekanmiz, insoniyat sifatida omon qolishimiz uchun qiyinchiliklarga duch kelmoqdamiz. Bizning omon qolishimiz uchun eng katta tahdidlardan ba'zilari butun dunyo bo'ylab millionlab odamlarga ta'sir qiladigan keng qamrovli epidemiyalardir. Giyohvandlik, garchi ko'pincha shaxsiyatning buzilishi sifatida qaralsa ham, bu xatti-harakatni boshqaradigan evolyutsion genetik, fiziologik va atrof-muhit ta'siri bilan butun dunyo bo'ylab epidemiya sifatida qaralishi mumkin. Dunyo miqyosida giyohvand moddalarni iste'mol qilish eng yuqori darajaga yetdi. O'rtacha hisobda giyohvand moddalarning mashhurligi turli mamlakatlarda farq qiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi davolanishga bo'lgan talabni tahlil qilish orqali har bir qit'ada asosiy muammoli dorilarni aniqladi. 1998 yildan 2002 yilgacha Osiyo, Evropa va Avstraliyada opiatga qaramlik bilan bog'liq katta muammolar paydo bo'ldi, Janubiy Amerika asosan kokainga qaram bo'lgan va afrikaliklar ko'pincha nashaga qaramlikdan davolangan. Faqat Shimoliy Amerikada giyohvandlik opiatlar, nasha, kokain, amfetaminlar va boshqa giyohvand moddalarni iste'mol qilish o'rtasida nisbatan teng taqsimlangan. Biroq, barcha turdagi giyohvand moddalar har bir qit'ada iste'mol qilinadi. Interpol ma'lumotlariga ko'ra, 1999 yilda 4000 tonnadan ortiq nasha musodara qilingan, bu 1998 yilga nisbatan 20 foizga ko'p, eng katta musodara Janubiy Afrika, AQSh, Meksika va G'arbiy Evropada. Har yili Evropa bo'ylab deyarli 150 tonna kokain sotib olinadi va 1999 yilda afyun ishlab chiqarish taxminan 6600 tonnaga yetdi, bu keskin o'sish janubi-g'arbiy Osiyoda ko'knori ekinlarining portlashi bilan bog'liq.

Giyohvand moddalarni iste'mol qilishning bu tez o'sishi juda katta global ta'sir ko'rsatdi va Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti 2000 yilda deyarli 200 000 giyohvand moddalar tufayli o'limni keltirib chiqardi. Giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish milliy instituti va Alkogolizm va Alkogolizm milliy instituti uchun Levin guruhi AQShda alkogol va giyohvand moddalarni muammoli iste'mol qilishning umumiy iqtisodiy qiymatini 1992 yil uchun 245,7 milliard dollarni

tashkil etdi, shundan 97,7 milliard dollar to'lanishi kerak edi. giyohvandlikka. Oq uyning giyohvand moddalarni nazorat qilish milliy siyosati boshqarmasi (ONDCP) 1988-1995 yillarda amerikaliklar giyohvand moddalarga 57,3 milliard dollar sarflaganini, shundan 38 milliard dollari kokainga, 9,6 milliard dollari geroinga va 7 milliard dollari marixuanaga to'g'ri kelganligini aniqladi.

Giyohvandlikning diagnostikasi, oldini olish va davolashning turli yondashuvlari orasida giyohvandlikning evolyutsion asoslarini o'rganish bizga yaxshiroq tushunish imkonini beradi, chunki evolyutsiya, shaxsiyat, xatti-harakatlar va giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Giyohvandlikning evolyutsion asoslari va kelib chiqishini o'rganish izlanuvchilar sifatida bizning burchimiz, bu epidemiyani fiziologik belgilari va global faoliyatiga e'tibor qaratishni davom ettirishdan ko'ra, uning asosiy sabablarini ochib berishdir. Ko'pincha giyohvandlikni davolash giyohvandlik alomatlarini yengillashtirishga, fiziologik qaramlikni bartaraf etishga va tana gomeostazning bog'liq bo'lmagan holatiga qaytadan moslashayotganda olib tashlash belgilari bilan ishlashga yordam beradi. Biroq, global davolash va profilaktika dasturlarini ko'rib chiqishda biz nafaqat giyohvandlikning ushbu jihatiga e'tibor qaratishimiz kerak. Biz kurashayotgan giyohvandlik fiziologiyasi emasligini ham hisobga olishimiz kerak.

Giyohvandlik qo'shimcha xatti-harakatlar yoki chuqurroq, muhimroq psixologik va biologik stimullar bilan katalizlangan bo'ysunuvchi xatti-harakatlar sifatida qaraladi. Bu faqat kimyoviy moddalarga farmakologik reaksiya emas, balki Darvinning salomatlikning pasayishi uchun kompensatsiya usulidir. Giyohvand moddalarga qaramlikda uchta asosiy komponent mavjud: rivojlanish bog'liqligi, farmakologik mexanizm va ijtimoiy filogeniya, jumladan, ijtimoiy tengsizlik, hukmronlik va ijtimoiy qaramlik. Ota-ona qaramog'i yoki uning yetishmasligi kabi atrof-muhit ta'siridan kelib chiqqan rivojlanish bog'liqligi bolalarning giyohvandlikka moyilligiga ta'sir qilishi mumkin. Evolyutsion nuqtai nazardan, noto'g'ri parvarish qilinadigan bolalar ko'proq qisqa muddatli xavf-xatarlarga e'tibor qaratishlari mumkin, bu esa qadimgi muhitda omon qolish uchun moslashuvchan sifat bo'lishi mumkin.

Ushbu birikmani birlashtirgan holda, farmakologik mexanizm mezolimbik dopamin tizimining endogen moddalarni qabul qilishga biologik moslashuvi kontseptsiyasini tavsiflaydi. Ushbu omillar ijtimoiy filogeniyaning ta'siri bilan birgalikda giyohvandlikka moyillik holatini yaratadi. Ular ko'plab suiiste'mol qiluvchi moddalar shifo berish uchun katta kuchga ega degan umumiy e'tiqodga bog'lashadi va bu ko'pincha haddan tashqari foydalanish va giyohvandlikka sabab bo'ladi. Evolyutsion nuqtai nazar, giyohvandlik bilan bog'liq bo'lgan oraliq va tez orada kutilgan daromadni ko'rsatadi, bu ko'pchilik sutemizuvchilarda arxaik asab tizimining saqlanishi bilan bog'liq bo'lib, ko'pincha giyohvand moddalarni suiiste'mol qilishning uchta komponenti bilan bog'liq bo'lgan jismoniy kuch va yashovchanlikning soxtalashtirilgan hissidir. Fitnes va hayotiylik bilan bog'liq kimyoviy o'zgarishlar sutemizuvchilar tomonidan inson xatti-harakatlarini boshqaradigan his-tuyg'ular sifatida qabul qilinadi.

Insonning xulq-atvori, birinchi navbatda, dopaminerjik va serotonerjik tizimlar tomonidan vositachilik qiladi, ikkala qadimgi kelib chiqishi, ehtimol, umurtqali va umurtqasiz hayvonlarning filogenetik bo'linishidan oldin rivojlanadi. Kichik miqdordagi dorilar tomonidan qo'zg'atilgan 5-HT (serotonin) qo'zg'alishga vositachilik qiladi. U gallyutsinogenlar tomonidan qabul qilinadi, shuningdek, etanol va kokain iste'mol qilishni nazorat qilishga yordam beradi. Boshqa tomondan, kortiko-mezolimbik dopaminerjik tizim, marixuana va kokainni o'z ichiga olgan keng ko'lamli dori vositalarining maqsadi bo'lib, dopaminning yadrosiga uzatilishini oshiradi. Ushbu tizim his-tuyg'ularga vositachilik qiladi va kuchaytirishni nazorat qiladi va xlorprotiksen va tioridazin kabi antipsikotik dorilar tomonidan ta'sir qiluvchi asosiy yo'ldir.

Giyohvand moddalarni muammoli iste'mol qilish giyohvandlikka aylanadi, chunki miya preparat tomonidan o'zgartirilgan kimyoviy neyron gomeostatik sxemaga bog'liq bo'ladi. Giyohvandlik nazariyasi qanday bo'lishidan qat'i nazar, bitta o'zgarmas narsa qoladi: olib tashlash muqarrar. Dori uzluksiz qo'llanilganda va odam o'ziga qaram bo'lib qolsa, miya dori mavjudligiga bog'liq bo'ladi. Preparatning yetishmasligi bilan, miya kimyoviy o'zgarishlar bilan kurashishga harakat qilganda, olib tashlash belgilari paydo bo'ladi.

Dori vositalarining hissiyoga ta'siri: Psixoaktiv dorilar sutemizuvchilar evolyutsiyasi tarixining bir nuqtasida baxtni emas, balki jismoniy kuchayganligini ko'rsatadigan hissiyotlarni keltirib chiqaradi. Qadimgi muhitda ijobiy his-tuyg'ular muvaffaqiyatli oziq-ovqat izlash seanslari yoki muvaffaqiyatli naslchilik kabi jismoniy tayyorgarlikning ortishi belgisi bilan bog'liq edi. Sutemizuvchilar faqat jismoniy tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lgan paytlarda eyforiyani his qilishadi, eyforiya omon qolishdan dalolat beradi va ortiqcha "baxt" hissi emas. Fitness darajasi past bo'lganida, sutemizuvchilar, aks holda, salbiy his-tuyg'ularni his qilishadi. Ko'pgina psixofaol moddalarning ta'siri bir xil eyforiya tuyg'usini ta'minladi va qadimgi sutemizuvchilar turlarining fitnes darajasiga ba'zi bir ortib borayotgan ta'sirlar ko'rsatishi mumkin edi. Biroq, bugungi kunda giyohvand moddalarni iste'mol qilish fitnesning prognoz qilingan o'sishini ta'minlamaydi va aslida asab tizimida patogen sifatida harakat qilishi mumkin. Shunga qaramay, xuddi shu dorilar ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otish maqsadida miyaning arxaik mexanizmlarini maqsad qilib qo'yishda davom etadi va ko'plab nevrologik himoyalarni bloklaydi.

Ijobiy his-tuyg'ularni rag'batlantiradigan dorilar yadro akumbenslari va asabiy mukofot tizimida rag'batlantiruvchi motivatsiyaga deyarli vositachilik qiladi. Zamonaviy giyohvandlik, asosan, jismoniy holatning noto'g'ri o'sishini ko'rsatadi, bu esa daromad soxta bo'lsa ham, daromadni davom ettirish uchun giyohvand moddalarni suiiste'mol qilishni ko'paytirishga olib keladi. Bu giyohvandlar orasida eng muhim paradoks. Daromadga bo'lgan motivatsiya qaram odamlarning moslashuvchan xatti-harakatlaridan ustun bo'la boshlaydi. Fitnesning kuchayishini taqlid qiluvchi ba'zi stimullar, oziq-ovqat va uyqu kabi fitnesni oshirish uchun zarur bo'lgan haqiqiy adaptiv stimullardan ko'ra ustuvor bo'lishi mumkin. Shaxslar, o'z navbatida, omon qolish va fitnes uchun zarur bo'lgan xatti-harakatlarga e'tibor bermaslik va noto'g'ri ijobiy his-tuyg'ularga e'tibor qaratish orqali o'z jismoniy holatini kamaytirishi mumkin. Dori-darmonlarga bo'lgan ishtaha, shuningdek, yashash qobiliyatini keskin pasayishiga olib kelishi mumkin. Ularning hissiy tizimlari endi omon qolish o'rniga giyohvand moddalarni qidirishga qaratilgan bo'ladi.

Zamonaviy odamlarda salbiy his-tuyg'ularni to'sib qo'yishi mumkin bo'lgan dorilar og'riq va isitma kabi qadimiy ogohlantirishlarga chidamlilikdan ko'ra foydaliroq bo'lishi mumkin. Ba'zi dorilar patologiyani davolashda yordam berishi mumkin va salbiy his-tuyg'ular qadimgi sutemizuvchilarning omon qolishi uchun butunlay zarur bo'lgan bo'lsada, ular endi faqat nosiseptiv yoki boshqa zararli stimullarni ko'rsatmasligi mumkin. Bizning tanamizning mudofaa mexanizmlarining yuqori sezuvchanligi rivojlandi, bu esa profilaktik mudofaa sifatida notsiseptiv bo'lmagan stimullar uchun keraksiz salbiy his-tuyg'ularga olib keldi. Insonning jismoniy holatiga tahdid mavjud bo'lganda, zamonaviy tana ko'pincha turli xil ogohlantirish belgilari bilan javob beradi, ehtimol bir nechta turli xil salbiy his-tuyg'ular (masalan, og'riq, isitma va gallyutsinatsiyalar). Shuning uchun, salbiy his-tuyg'ularning bir nechtasini blokirovka qilish ideal holda xabarni buzmaydi.

Hissiy moyillik spirtli ichimliklarni muammoli ishlatish bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Agar spirtli ichimliklarni iste'mol qilishdan oldin qabul qilingan his-tuyg'u salbiy bo'lsa, odam o'zini o'zi iste'mol qilishni kamroq nazorat qilib, yengish uchun ichishi mumkin. Iste'mol qilishdan oldin ijobiy moyillik bo'lsa, foydalanuvchi moddadan ko'proq nazorat ostida foydalanishni yaxshilash uchun ichishi aytiladi. Spirtli ichimliklarni iste'mol qilish normal faoliyat ko'rsatadigan kognitiv jarayonlarni o'zgartirganligi sababli, bu evolyutsion jihatdan ustun ichki kurash mexanizmlariga

teng emas. Buning o'rniga, alkogol nafaqat salbiy his-tuyg'ularni bostirish orqali vositachilik qiladi, balki ijobiy his-tuyg'ularning odatiy davom etishiga yordam beradi. Alkogolizmdan xalos bo'lish ko'pincha salbiy his-tuyg'ularning o'rnini to'ldirishga bo'lgan harakatning qaytalanishi sabablarini hujjatlashtiradi, bu esa yengish va shuning uchun ichish uchun motivatsiyaga olib keladi.

Ijtimoiy-madaniy ta'siri: Biz giyohvandlikning tabiati nafaqat foydalanish erkinligiga yoki shaxsning ongli ravishda tanlashiga asoslangan emasligini, balki chuqurroq ta'sirga ega bo'lishi mumkinligini aniqladik. Giyohvandlikning tabiati uch xil: biologik, psixologik va ijtimoiy. Garchi odamlar biologik va psixologik jihatdan giyohvand moddalarni iste'mol qilish va giyohvandlikka moyil bo'lishi mumkin bo'lsada, ular ko'pincha ijtimoiy va madaniy ta'sirlar tufayli bu holatga tushishi mumkin. Atrof-muhit stimullari odamning giyohvandlikka bo'lgan zaifligiga qanchalik ta'sir qilishi noma'lum va har xil bo'lishi mumkin. Biroq, biz giyohvandlikka o'tishda atrof-muhit va aqliy stimullarning katta ta'sirini e'tiborsiz qoldira olmaymiz. Ayrim atrof-muhit o'zgaruvchilari yuqori zaiflikni keltirib chiqarishi aniqlandi. Oiladagi disfunktsiya va buzilish, past ijtimoiy sinf tarbiyasi, ota-onalarning yomon nazorati va giyohvand moddalarni iste'mol qilishning keng tarqalgan ijtimoiy ta'siri odamning giyohvandlikka moyillikdan giyohvandlikka o'tishiga katta hissa qo'shishi mumkin. O'tkir va surunkali stresslar ham giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish bilan bog'liq bo'lib, o'tkir stress reabilitatsiya qilingan giyohvand moddalarni qayta tiklashning asosiy ta'siridan biridir. Dori vositalarining ayrim hududlarda keng tarqalganligi ham sezuvchanlikka ta'sir qilishi mumkin. Bu haddan tashqari zichlik va qashshoqlik, statistik ma'lumotlarga ko'ra giyohvand moddalarni suiiste'mol qilishning kuchayishi bilan bog'liq bo'lgan past ijtimoiy-iqtisodiy hududlarda ayniqsa diqqatga sazovordir. Bundan tashqari, moddalarni ishlatadigan muvaffaqiyatli yuqori maqomga ega namunalar bilan qayta-qayta ta'sir qilish, bu namunalar ommaviy axborot vositalari, tengdoshlar yoki katta aka-ukalar bo'ladimi, bolalar va o'smirlarga ta'sir qilishi mumkin. Xuddi shunday, chekish, ichish yoki giyohvand moddalarni iste'mol qilish tengdoshlar orasida odatiy amaliyotdir, degan tushuncha ham giyohvand moddalarni suiiste'mol qilishni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

Giyohvandlikni ushbu uch tomonlama nuqtai nazardan o'rganayotganda, biz global jamiyat sifatida giyohvand moddalarni iste'mol qilish va giyohvandlikni butun dunyo bo'ylab jinoiylashtirishni qayta ko'rib chiqishga majburmiz. Umuman olganda, ijtimoiy giyohvandlik siyosati konservativ va murossasiz edi. Ko'pincha, giyohvandlar o'zlarining giyohvandliklarini giyohvand moddalarni noqonuniy sotib olish orqali oziqlantirish uchun qoldiriladi. Milliy siyosatdagi konservativ ta'sir natijasida "giyohvandlikka nisbatan qattiqqo'llik" falsafasi qabul qilingan bo'lib, unda toqat qilmaslik, huquqni muhofaza qilish va undan voz kechishni ta'kidlaydi. Ushbu falsafa giyohvandlikni tibbiy va psixologik davolash zaruriyatini e'tiborsiz qoldiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ilmiy va texnologik imkoniyatlar noqonuniy giyohvand moddalar, psixotrop moddalar va ularning prekursorlarini tadqiq qilish va monitoringini sezilarli darajada rivojlantirdi. Analitik usullar, toksikologik tadqiqotlar va epidemiologik ma'lumotlar giyohvand moddalar siyosati va sog'liqni saqlash strategiyasini xabardor qilish uchun yanada ishonchli dalillar bazasini taqdim etadi. Xalqaro tashkilotlar ushbu imkoniyatlardan muvofiqlashtirilgan harakatlar, bilim almashish platformalari va milliy yurisdiksiyalarda salohiyatni oshirish harakatlari orqali foydalanishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot va ko'p tomonlama hamkorlikdagi davomiy taraqqiyot kelajakda psixoaktiv moddalar keltirib chiqaradigan murakkab global muammolarni hal qilish uchun ajralmas bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik boshqarmasi http://www.unodc.org/pdf/WDR_2004/WDR_2004_presentation.pdf
2. Interpol <http://www.interpol.int/Public/Drugs/default.asp>
3. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Axborot boshqarmasi <http://www.unis.unvienna.org/unis/pressrels/2004/unisnar849.html>
4. Giyohvandlik milliy instituti <http://www.nida.nih.gov/drugpages/stats.html>
5. Falk JL. Giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish qo'shimcha xatti-harakatlar sifatida. Spirtli ichimliklar giyohvandlikka bog'liq. 1998;52:91–98. doi: 10.1016/S0376-8716(98)00084-2.
6. Lende DH, Smit EO. Evolyutsiya biopsixosotsializmga javob beradi: giyohvandlik xatti-harakatlarining tahlili. Giyohvandlik. 2002;97:447–458. doi: 10.1046/j.1360-0443.2002.00022.x.
7. Panksepp J, Knutson B, Burgdorf J. Giyohvandlikdagi miya hissiy tizimlarining roli: neyro-evolyutsion nuqtai nazar va yangi "o'z-o'zini hisobot" hayvon modeli. Giyohvandlik. 2002;97:459–469. doi: 10.1046/j.1360-0443.2002.00025.x.